

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra ekonomických teorií

Bakalářská práce

Fiskální politika Ruska v 90. letech minulého století

Yaroslav Kagramanov

© 2022 ČZU v Praze

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci „Fiskální politika Ruska v 90. letech minulého století“ jsem vypracoval samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autor uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne 10.03.2022 _____

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkoval Ing. Davidu Křížkovi, za odborné vedení, za pomoc a rady při zpracování této práce.

Fiskální politika Ruska v 90. letech minulého století

Abstrakt

Bakalářská práce je věnována fiskální politice Ruské federace prováděnou v 90. letech minulého století. Hlavním cílem bakalářské práce je zhodnotit fiskální politiku Ruské federace konce dvacátého století po rozpadu SSSR.

Fiskální politiku v zemi je možné relativně striktně rozdělit do dvou období: reformy na začátku 90. let a posléze reformy provedené jako reakce na státní default v roce 1998. První druh reformem byl zaměřen na liberalizaci cen, privatizaci státního majetku, zrušení státního monopolu na zahraniční obchod, a nakonec celkovou reorganizaci struktury státních příjmů. Druhý typ reformem vznikl jako snaha vyřešit krizi státních financí. Následkem reformem je uspořádání státních financí, uspořádání plynulosti dodávek plynu do evropských zemí, provázanost fiskální a monetární politiky, omezení vyloženě administrativních výdajů administrace prezidenta a vlády, odprodej pěti procent akcií státního podniku Gazprom, zavedení trestní odpovědnosti za nevýplatu mezd a posílení spolupráce s Indií a Čínou.

Ve výsledku provedených reformem se ruská ekonomika po skončení 90. let nastartovala naprosto raketový růst, což se projevilo v růstu blahobytu občanů země. Reformy fiskální politiky dokázalo přeměnit Rusko v jednu z klíčových světových velmocí, a to i z ekonomického hlediska.

Klíčová slova: fiskální politika, Ruská federace, HDP, ekonomika, makroekonomie, hyperinflace, veřejný dluh, ekonomická krize.

Fiscal Policy in Russia in the 90s in last century

Abstract

The bachelor thesis is devoted to the fiscal policy of the Russian Federation implemented in the 90s of the last century. The main goal of the bachelor thesis is to evaluate the fiscal policy of the Russian Federation at the end of the twentieth century after the collapse of the USSR.

Fiscal policy in the country can be divided relatively strictly into two periods: reforms in the early 1990s and then reforms implemented in response to the state default in 1998. The first type of reforms focused on price liberalization, privatization of state property, abolition of state monopoly on foreign trade, and finally the overall reorganization of the state revenue structure. The second type of reform arose as an attempt to solve the crisis of state finances. The reforms result in the organization of public finances, the continuity of gas supplies to European countries, the interconnection of fiscal and monetary policies, the reduction of purely administrative costs of the president and government, the sale of five percent of Gazprom, the introduction of criminal liability for non-wage pay and China.

As a result of the implemented reforms, the Russian economy started absolutely rocketing growth after the end of the 1990s, which was reflected in the growth of the well-being of the country's citizens. Russia has been able to transform fiscal policy reforms into one of the world's key powers, including in economic terms.

Keywords: fiscal policy, Russian Federation, GDP, economy, macroeconomics, hyperinflation, public debt, economic crisis.

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Cíl práce a metodika	9
2.1 Cíl.....	9
2.2 Metodika.....	9
3. Literární rešerše	11
3.1 Základní makroekonomické ukazatele.....	11
3.1.1 HDP.....	11
3.1.2 Nezaměstnanost	12
3.1.3 Inlace	12
3.1.4 Obchodní bilance	13
3.1.5 Státní zadluženost	13
3.2 Podstata fiskální politiky.....	15
3.2.1 Dimenze fiskální politiky.....	15
3.2.2 Státní rozpočet	16
3.3 Typy fiskální politiky	18
3.4 Nástroje fiskální politiky	19
3.4.1 Vestavené stabilizátory	19
3.4.2 Diskreční opatření	20
3.5 Státní rozpočet a politicko-ekonomický cyklus	23
3.6 Vztah fiskální a monetární politiky	24
3.7 Shrnutí teoretické části práce – vstup pro praktickou část.....	26
4. Vlastní výzkum	27
4.1 Tranzitní perioda a ekonomické reformy: začátek 90. let.....	27
4.1.1 Liberalizace cen	28
4.1.2 Privatizace státního majetku	29
4.1.3 Zrušení státního monopolu na zahraniční obchod	30
4.1.4 Reorganizace struktury státního rozpočtu.....	31
4.1.5 Alternativní přístup k reformám	32
4.2 Ekonomická krize z roku 1998.....	34
4.2.1 Příčiny a dopady krize	34
4.2.2 Fiskální politika v polovině 90. let	35
4.3 Stabilizace ekonomiky a ekonomický růst konce 90. let	37
4.3.1 Vyřešení krize z roku 1998	37
4.3.2 Stabilizace ekonomiky	37
5. Diskuze	41
6. Závěr.....	42

7. Seznam použitých zdrojů 44

Seznam obrázků

Obrázek 1. Největší státní dluh vůči HDP ve světě 14
Obrázek 2. Fiskální politika 16
Obrázek 3. Lafferová křivka 21
Obrázek 4. Politický cyklus 23

Seznam tabulek

Tabulka 1. Zahraniční obchod Ruska v letech 1994-2000 34
Tabulka 2. Vývoj cen za barel ropy v letech 1989-2000 34
Tabulka 3. Kurz rublu vůči USD v letech 1992-2000 35
Tabulka 4. Státní dluh Ruska v letech 1992-2000 35
Tabulka 5. CPI v Rusku v letech 1991-2000 36
Tabulka 6. Příliv zahraničních investic do Ruska v milionech USD v letech 1995-2000.. 36
Tabulka 8. Příjmy, výdaje a deficit státního rozpočtu Ruska v letech 1992-2000 39
Tabulka 7. Vývoj ekonomiky Ruska v letech 1992-2000..... 40

1. Úvod

Fiskální politika je neodmyslitelnou součástí ekonomiky jakékoliv země. Důvod je snadný – trh je nutné regulovat a navíc existuje celá řada vyloženě tržních selhání, které je nutné řídit jakoby zvenku. Pomocí nástrojů fiskální politiky, a to jak vestavených stabilizátorů, tak i diskrečních opatření, je možné regulovat rozdělení příjmů, agregátní poptávku, nezaměstnanost apod.

Realizace fiskální politiky je pevně v rukou státu. Zcela běžně je fiskální politika prováděna spolu nebo minimálně s ohledem na monetární politiku, proto je nutné tyto dvě hospodářské politiky analyzovat spolu.

Pochopitelně v rámci jedné bakalářské práce není možné důkladně podrobit výzkum fiskální politiky ve všech zemích, proto bylo rozhodnuto zvolit jednu zemi a jedno časové období, kterým jsou 90. léta. Vzhledem ke svému původu, jsem se rozhodl zvolit právě Rusko. Jedná se o zemi, která hraje klíčovou roli ve svém regionu a je navíc významným dodavatelem fosilních paliv do EU. Za období bylo zvoleno 90. léta jako období transformace, jednalo se o zcela jedinečné období v dějinách země, kdy bylo zapotřebí nejen provést ekonomické reformy, ale doslova zachránit stát před jeho rozpadem a dokonce eliminovat nedostatek základních potravin.

Bakalářská práce je rozdělena do dvou částí – teoretické a praktické a je doplněna o kapitulu autorská diskuze. Teoretická část je napsána na základě analýzy odborné literatury ve formě literární rešerše se zaměřením na fiskální politiku. Zde bude využita literatura jak českých, tak i zahraničních autorů. V dané části bakalářské práce jsou vysvětleny nástroje, cíle a vystavené stabilizátory fiskální politiky. Kromě toho je dotčena i oblast makroekonomických ukazatelů, státního rozpočtu a vztahu fiskální a monetární politiky.

Praktická část práce již bude navazovat na teoretickou a její podstatou je analýza fiskální politiky v 90. letech minulého století, která byla prováděna tehdejší ruskou vládou. Vzhledem k tomu, že za dané desetiletí politika a priority vlády země se výrazně měnily, je pojednáno o třech významných obdobích: rozpad Sovětského svazu, zhroucení ekonomiky v roce 1998 a ekonomické oživení na konci 90. let. Na konci práce je provedena autorská diskuze ve formě konfrontace názoru, ke kterým jsem dospěl ve svém výzkumu s výzkumy jiných autorů zkoumajících shodné téma.

2. Cíl práce a metodika

2.1 Cíl

Hlavním cílem bakalářské práce je zhodnotit fiskální politiku Ruské federace konce dvacátého století po rozpadu SSSR. Kromě hlavního cíle se v práci pracuje i s jednotlivými dílčími cíli, mezi které patří:

- Provedení analýzy reforem a zásahů států během sledovaného období,
- Zhodnocení nástrojů fiskální politiky země během sledovaného období,
- Vymezení příčin a následků defaultu z roku 1998,
- Vymezení příčin a následků ekonomického růstu na konci 90. let z pohledu fiskální politiky.

2.2 Metodika

Metodika bakalářské práce vychází z vlastního výzkumu v oboru zaměřeného na zhodnocení fiskální politiky Ruské federace, metodika vychází z nutnosti splnit výše uvedené dílčí cíle a samozřejmě i zohlednit hlavní cíl bakalářské práce. Ze začátku je provedena literární rešerše v oboru fiskální politika a základních makroekonomických ukazatelů. Jedná se o podpůrnou část bakalářské práce, díky které je vytvořen teoretický základ se zaměřením na základní makroekonomické ukazatele, podstatu typu a nástroje fiskální politiky, státní rozpočet ve spojení s politicko-ekonomickým cyklem a nakonec i na vztah fiskální a monetární politiky. Na konci je provedena autorská diskuze, která poslouží vstupem pro vlastní výzkum.

Po provedení teoretického zhodnocení aktuální literatury je provedena analýza reforem a státních zásahů během 90. let, praktická část je vytvořena na základě časového hlediska – od rozpadu SSSR, přes ekonomický default z roku 1998 až k oživení ruské ekonomiky na konci 90. let. Jedná se o tři základní přeměny, které se dotkly fiskální politiky a hospodářství ruského státu. Rovněž šlo o významné milníky pro vývoj fiskální politiky země spojené s výraznými reformami státní, potažmo veřejné správy.

V první části výzkumu je pozornost věnována nejnutnějším reformám provedeným v prvních letech po rozpadu Sovětského svazu, jedná se o následující reformy: liberalizace cen, privatizace státního majetku, změna struktury státního rozpočtu a zrušení státního monopolu na zahraniční obchod. Šlo o reformy, které byly nezbytně nutné k provedení celkové transformaci sovětské plánové ekonomiky na nové tržní principy. Důraz na provedené reformy byl dán na jejich co možná nejrychlejší aplikaci

a celkovou přeměnu hospodářství. Hlavním úkolem před ruskou fiskální politikou bylo nikoliv provedení efektivních reforem, ale spíše co možná nejrychlejší změna ekonomiky, proto byla zvolena tak zvaná cesta tak zvané šokové terapie. Kromě samotné analýzy reforem se v dané části práci pokusím zamyslet, jestli by šlo tyto reformy provést alternativním způsobem s menším dopadem na obyvatelstvo.

Dále je provedeno zhodnocení příčin a následků zhroucení ruské ekonomiky z roku 1998, vzhledem k zaměření dané práce je pozornost primárně věnována fiskální politice ruské vlády. Největším středem pozornosti výzkumu v dané části práce je pojednání o státních pokladničních poukázkách, které byly hlavní příčinou vzniku krize, v podstatě se jednalo o klasické Ponzioho schéma. Na druhou stranu krize státních financí z roku 1998 přinesla prospěšné změny v ruské ekonomice a hospodářství ruského státu se relativně rychle zotavilo z dané krize.

Po ekonomickému kolapsu však následoval ekonomický růst, proto je v další části práce věnován prostor pro zhodnocení příčin a následků stabilizace a ekonomického růstu ekonomiky země. Samozřejmě vzhledem k zaměření dané práce pozornost bude věnována zejména fiskální politice země, kde je poukázáno na kořenové příčiny úspěchu ruské ekonomiky v dalším desetiletí.

3. Literární rešerše

3.1 Základní makroekonomické ukazatele

Mezi základní ekonomické ukazatele patří ty, které vystihují podstatu ekonomiky. Nejčastěji jsou uplatněny následující makroekonomické ukazatele: HDP, nezaměstnanost, inflace, obchodní bilance a ukazatele státní zadluženosti.

3.1.1 HDP

HDP (hrubý domácí produkt) je první a nejčastěji uplatnitelný ukazatel v rámci makroekonomické analýzy. Jedná se v podstatě o ukazatel popisující tok zboží a služeb, které byly vyprodukovány v určité ekonomice za určité časové období (Holman, 2011, s. 409). Nejčastěji je HDP počítáno jednou za rok, existují ale i kratší časové intervaly.

Výpočet HDP je omezen na hranice jednoho státu, tedy je zahrnuto pouze regionální hledisko bez ohledu na to, kdo je vlastníkem těchto výrobních faktorů. Právě zohlednění vlastnického hlediska je klíčové pro výpočet hrubého národního produktu. Kvůli tomu se může stát, že HDP a HNP (hrubý národní produkt) budou různé, což platí zejména pro rozvojový svět, kde většina výrobních faktorů patří nadnárodním firmám z USA nebo Evropy. V této bakalářské práci bude počítáno s HDP, nikoliv s HNP.

HDP je možné spočítat třemi různými způsoby: výrobní, výdajovou anebo důchodovou cestou. Výrobní metoda v podstatě vychází z výše uvedené definice HDP, jedná se o součet přidaných hodnot ve tří sektorech ekonomiky: primárním, sekundárním a terciárním. Výdajová metoda vychází ze sčítání výdajů čtyř sektorů ekonomiky: domácností, firem, státu a rovněž i zohledňuje vztah se zahraničím v podobě rozdílu mezi exportem a importem. Nakonec důchodová metoda určuje HDP jako součet zisků, úroků, rent apod. upravených o nepřímé daně a dotace (Beránek, 2016, s. 106).

HDP sice je vhodný ukazatel pro celkové zohlednění stavu ekonomiky, avšak je nutné zohlednit jeho dílčí součásti, respektive spočítat podíl na hlavu. Důvod spočívá v nutnosti provedení mezinárodního srovnání mezi státy a rovněž určení reálné situace v ekonomice. Může se totiž stát, že HDP země je velmi vysoký (jako například u Číny), která má v době psaní dané práce druhé největší HDP ve světě po USA. Z toho ovšem může vzniknout mylný dojem, že životní úroveň v dané zemi je velmi velká, což není vůbec pravda. Relativní HDP měřený podílem čínského HDP na počtu obyvatel je nízký –

dle daného ukazatele není Čína ani v první padesátce zemí. Kromě toho růst HDP nezohledňuje například ekologii, stínovou ekonomiku nebo růst kvality života občanů, které je rovněž nutné zohlednit – může se totiž stát, že ekonomický růst v současném období bude probíhat na úkor zhoršení ekologické situace, kterou budou řešit další generace.

3.1.2 Nezaměstnanost

Nezaměstnanost je častým jevem v dnešní ekonomice. Jde o přirozenou situaci, která vzniká na trhu práce v důsledku převisu poptávky nad nabídkou. Obecná míra nezaměstnanosti není počítána z celkového počtu osob, ale zohledňuje pouze ekonomicky aktivní obyvatelstvo (Brčák a Sekera, 2010, s. 72). Díky tomu jsou vyloučeny skupiny obyvatel, které jsou současně mimo trh práce – například ženy na mateřské dovolené nebo v některých zemích i vojáci při výkonu základní vojenské služby.

Nejčastěji je nezaměstnanost rozlišena podle tří typů, které jsou zároveň i hlavními důvody pro její vznik, jedná se o frikční, strukturální a cyklickou nezaměstnanost. Frikční nezaměstnanost je v podstatě dobrovolnou nezaměstnaností vznikající v případě dobrovolné neochoty lidí nastoupit do práce, a to za předpokladu existence nabídky práce. Strukturální nezaměstnanost je výsledkem problémů v určitých odvětvích hospodářství, proto nepostihuje celkovou ekonomiku, ale pouze vybraná odvětví. Nakonec cyklická nezaměstnanost je spojena s makroekonomickými cykly a týká se ekonomiky jako celku (Jurečka, 2017, s. 68).

Nezaměstnanost má jak ekonomické, tak i sociální dopady – tedy nezaměstnaný člověk nejen nepřispívá k růstu HDP, ale může mít i problémy s rodinou nebo alkoholem. Kromě toho nezaměstnanost nepostihuje všechny skupiny lidí stejně – například nejvíce postiženou nezaměstnaností skupinou jsou v Evropské unii mladí pracovníci (Soukup, 2015, s. 73). Jedná se o skupinu, která věnovala svůj čas především studiem, a proto se může stát, že mládež nebude mít odpovídající praxi požadovanou pracovním trhem, což se může následně vyústit v problémy s nalezením práce. Právě proto vláda provádí aktivní a pasivní politiku podpory zaměstnanosti.

3.1.3 Inflace

Po celé 20. století byla inflace výrazným problémem evropských zemí – viz inflace ve Výmarském Německu, hyperinflace v Rusku po rozpadu SSSR nebo inflace v poválečném Maďarsku.

Inflaci je možné nejobecněji definovat jako růst cenové hladiny, přitom jde o trvalý, nikoliv dočasný růst (Eyler, 2009, s. 140). Inlace je nejčastěji určována pomocí indexů – a to buď indexu cen spotřebitele, výrobce či vybraného odvětví (Holman, 2011, s. 544).

Nejhorší je neočekávaná inflace, která v podstatě přerozděluje bohatství v ekonomice. Jak uvádí Dvořák, Mandel a Revenda et al. (2015, s. 312) při neočekávané inflaci ztrácejí především věřitelé, a to kvůli tomu, že nejsou schopni promítnout budoucí růst ceny do svých úrokových sazeb. Ve výsledku věřitelé reálně ztrácejí hodnotu svých peněz, ačkoliv dlužníci naopak získávají. Další ohroženou skupinou jsou zejména starobní a invalidní důchodci, kteří ztrácejí svůj reálný příjem z důvodu zpětné valorizace důchodů – žádná z vlád nepřistupuje k valorizaci důchodů podle očekávané inflace, ale spíše ad-hoc, poté co inflace již nastane. I naopak očekávaná a mírná inflace je naopak signálem, že ekonomika roste vhodným tempem.

3.1.4 Obchodní bilance

V rámci obchodní bilance je zkoumán vztah státu vůči zahraničí. Zde je počítáno zejména s exportem a importem zboží nebo služeb. Obchodní bilance je v podstatě rentgenovým snímkem vztahu státu se zahraničím: co se dováží, co se vyváží, v jaké struktuře apod. (Burton, Nesiba a Brown, 2010, s. 176).

Obchodní bilance navíc je ukazatel vyspělosti ekonomiky a stupněm jejího zařazení do systému mezinárodního obchodu. V rámci analýzy exportu a importu je dokonce možné sledovat i politické změny: za doby existence Sovětského svazu byl obchod u komunistických zemí orientován na komunistický svět, kdežto po pádu komunistických vlád se všechno změnilo.

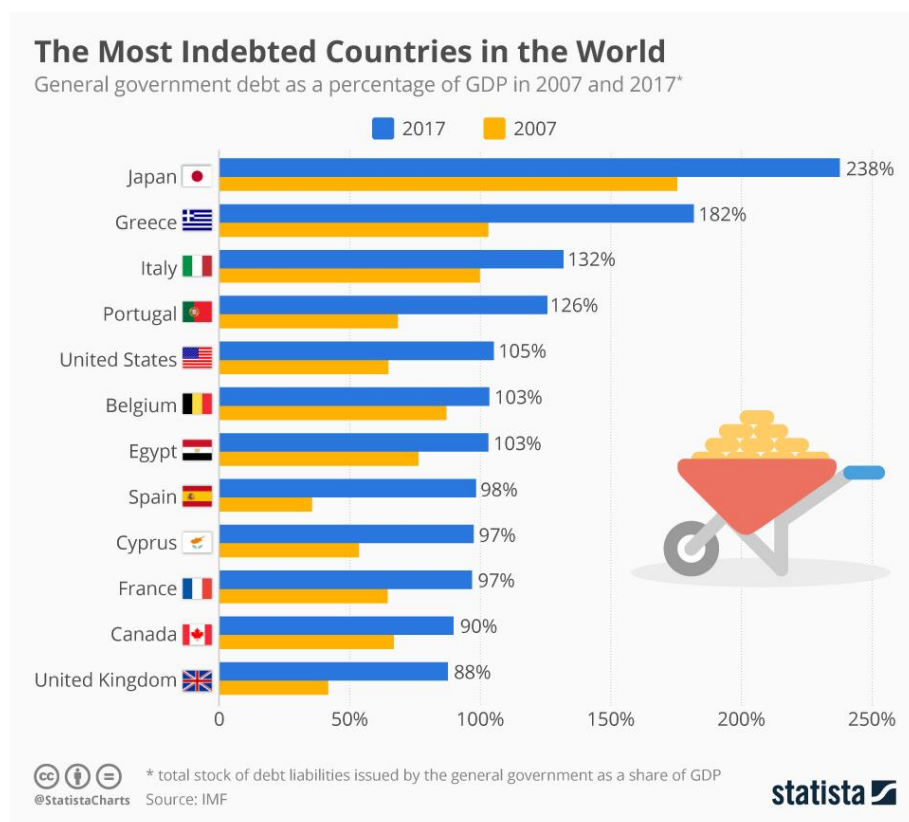
Na druhou stranu velký přebytek obchodní bilance nemusí vypovídat o vysoce konkurenceschopné ekonomice a naopak deficit obchodní bilance o ekonomice, jejíž úroveň je nízká. Třeba největší přebytky obchodní bilance má již delší dobu Čína, Rusko nebo Saudská Arábie. A naopak největší přebytek má již delší dobu USA.

3.1.5 Státní zadluženost

Téma státní zadluženosti se stalo naprosto klíčovým problémem ekonomik po odeznění krize z let 2007-2009. Poukázalo se, že dokonce i evropské země mohou čelit významnému riziku státního bankrotu (Kohout, 2011, s. 317-319).

Jak je zřejmé z obrázku č... celá řada zejména evropských zemí čelí významnému růstu podílu dluhu na HDP. Někdy růst během deseti let činil až padesát procent vůči roku 2007. Řecko mezi tím se de facto dostalo do bankrotu a není schopno obsluhovat svůj vnější dluh.

Obrázek 1. Největší státní dluh vůči HDP ve světě

Zdroj: Statista, 2021

V 21. století při makroekonomické analýze je již běžně počítáno se státním dluhem, respektive s rozpočtovým deficitem. Státní dluh je nejčastěji určen jako vztah celkového státního dluhu a HDP země. Rozpočtový deficit je založen na určení rozdílu mezi státními příjmy a výdaji. Pochopitelně čistě teoreticky by mělo být saldo státního rozpočtu vyrovnáno, což se ovšem neděje moc často.

Spolu s rostoucím státním dluhem a deficitem rozpočtu souvisí celá řada problémů, mezi které je možné vyznačit nutnost obsluhovat státní dluh, ztráta efektivnosti státního sektoru a dokonce i platební neschopnost vlády. A to již nemluvě o tom, že státní dluh v podstatě vytěsňuje soukromé investice z ekonomiky.

3.2 Podstata fiskální politiky

3.2.1 Dimenze fiskální politiky

Již dávno neplatí přesvědčení, že trh je sám od sebe dokonalý mechanismus. Není možné v dnešní době aplikovat přístupy A. Smithe založené na tom, že vliv státu by měl být limitován na plnění zejména základní funkce jako je vzdělávání, obrána apod. Hlavní zásadou jeho přístupu je omezení vměšování státu do ekonomiky, zde by měla být role státu zaměřena na dodržení pravidel a vytvoření vhodného prostředí pro fungování ekonomiky. Je však nutné se vyvarovat jiného extrému – a tím je plánovaná ekonomika. Příklad Sovětského svazu, Jugoslávie a jiných komunistických zemí poukázal, že stát nemůže zcela nahradit trh. Sice je to možné udělat na kratší dobu, avšak následky jsou opravdu hrozné – viz hyperinflace v Rusku, obrovská nezaměstnanost v Polsku nebo dokonce i občanská válka v Jugoslávii.

Právě proto optimální nastavení hospodářské politiky a soulad mezi jejími jednotlivými složkami patří mezi základní předpoklady moderního přístupu k národnímu hospodářství. Fiskální politika patří spolu s monetární politikou do celkové hospodářské politiky státu (Řežábek, 2019, s. 6).

Přístup k dnešní fiskální politice je relativně mladý a byl de facto založen Keynesem ve 20. století. Jednalo se o reakce na tehdejší ekonomickou krizi pojmenovanou později jako Velká recese (Řežábek, 2019, s. 144).

Fiskální politika má celou řadu cílů, mezi nejčastější z nich patří hospodářský růst, dosažení nízké míry nezaměstnanosti, nízká inflace, udržení vnější ekonomické rovnováhy, řešení externalit, vytvoření právního rámce pro fungování trhu apod. Může se jednat o i určitý mix jednotlivých cílů.

Hlavním znakem fiskální politiky je to, že daná politika se snaží pomocí vybraných nástrojů ovlivnit chování ekonomických subjektů. Další její zvláštností jsou určitá časová zpoždění spojená s přijetím rozpočtu: v podstatě vláda se musí nejprve rozhodnout, dále zpracovat návrh, poté návrh putuje do parlamentu a teprve potom dochází k realizaci opatření (Baldwin a Wyplosz, 2008, s. 483).

Schematicky je možné fiskální politiku zobrazit pomocí obrázku č..., kde jsou uvedeny skupiny nástrojů, zprostředkující a hlavní cíle. Jak je zřejmé z obrázku, zásadní u fiskální politiky se jeví reakce hlavního cíle na zprostředkující cíle.

Právě proto se mluví o reakčních zpožděních v případě realizace fiskální politiky. Na rozdíl ale od monetární politiky, fiskální politika může napřímo ovlivňovat reálný trh, proto zde nedochází

k takovým zpožděním. Samotné rozhodnutí centrální banky je ale rychlejší, jelikož ta nepotřebuje, na rozdíl od vlády, schválení ze strany parlamentu.

Obrázek 2. Fiskální politika

Zdroj: Jurečka, 2017 s. 82

V současné době čelí fiskální politika zejména některých evropských států (například Itálie nebo Řecka) významné výzvě, která neexistovala před deseti-dvaceti lety. Jedná se o výrazné stárnutí obyvatelstva (Hobza, 2009, s. 127). V rozvinutých zemích světa dochází k celkovému poklesu porodnosti a výraznému nárůstu počtu důchodců. Ve výsledku výdajová stránka státního rozpočtu je přetížena stále rostoucími výdaji na sociální a medicínskou oblast. Je načase provést rozsáhlé změny veřejné správy zejména v oblasti důchodové reformy. Pochopitelně všechny tyto změny se potýkají s přirozeným odporem obyvatelstva – viz příklad vztah obyvatelstva v produktivním věku vůči prodloužení věku odchodu do starobního důchodu.

3.2.2 Státní rozpočet

Hlavním nástrojem fiskální politiky vlády je státní rozpočet. Jedná se o centralizovaný peněžní fond, který slouží ke shromáždění vládních příjmů, které jsou následně rozděleny na vládní výdaje. Od státního rozpočtu je ovšem nutné odlišovat veřejnou rozpočtovou soustavu, kam patří rozpočty územní samosprávy, rozpočty organizačních složek státu, rozpočty příspěvkových organizací anebo rozpočty státních fondů (Hrbková, 2015, s. 76).

K financování státního rozpočtu využívá stát především daně, nedaňové a kapitálové příjmy, popřípadě přijaté transfery. Klíčovou roli ve státních příjmech však hrají hlavně daně, které se nejčastěji dělí na přímé a nepřímé. U přímých daní je možné jednoznačně určit subjekt, který daně bude platit, přitom poplatník daní je zároveň i plátcem. Přímé daně se dále dělí na důchodové a majetkové – a to logicky dle toho, jestli jsou vztaženy k důchodu nebo majetku člověka nebo organizace. U nepřímých daní nedochází k tak zjevnému identifikaci subjektu. Příkladem je daň z přidané hodnoty nebo spotřební daň (Hrbková, 2015, s. 76).

Příliš vysoké daně ovšem výrazným způsobem brzdí ekonomiku a navíc systematickým způsobem zpomaluje hospodářský růst. Kromě samotné daňové zátěže výraznou roli hraje i politické riziko spojené s častou změnou daňových pravidel a celkové náklady na administraci daní, které jsou ne méně důležité nežli samotná výše daňové zátěže (Kohout, 2012, s. 101-102). Podrobněji jsou příjmy státního rozpočtu popsány v příslušné kapitole věnované nástrojům fiskální politiky.

Mezi výdaji státního rozpočtu patří jednak vládní nákupy a jednak transfery. První typ státních výdajů souvisí s výdaji státních institucí – příkladem jsou mzdy úředníků nebo nákup počítačů. Transfery jsou naopak výdaje související s přerozdělováním – například starobní důchody nebo dávky a podpore nezaměstnanosti. Podrobněji jsou výdaje popsány v kapitole věnované nástrojům fiskální politiky.

Výsledek rozdílu mezi příjmy a výdaji tvoří saldo státního rozpočtu. Pokud jsou příjmy vyšší než výdaje, jedná se o přebytek státního rozpočtu. V případě, že výdaje jsou naopak vyšší než příjmy, jedná se o deficit státního rozpočtu. Pokud příjmy jsou rovny výdajům, jde o případ vyrovnaného rozpočtu. Zde je nutné uvést hlavní odlišnost hospodaření se státním rozpočtem – hlavním cílem rozpočtu není, jak se to může zdát na první pohled, mít přebytkový rozpočet.

Nejčastěji je rozpočtový deficit krýt pomocí státních dluhů, a to buď ve formě emise státních dluhopisů a jejich prodeji na finančním trhu anebo přímým úvěrováním vlády. Je nutné zdůraznit, že přímé úvěrování vládou ze strany místní centrální banky je ve většině zemí přímo zakázáno. Centrální banka může pouze spravovat státní dluh.

3.3 Typy fiskální politiky

Nejobecněji je možné fiskální politiku rozdělit podle toho, na jaké straně jsou realizována přijata opatření – na příjmové, nebo na výdajové (Ochrana, Pavel a Vítek, 2010, s. 77). Dalším častým příkladem je rozdělení fiskální politiky podle finálního cíle – zde se jedná o expanzivní politiku prováděnou s cílem povzbudit ekonomiku, nebo naopak s cílem utlumit příliš velký ekonomický růst.

Podle Dvořáka (2008, s. 26) je prvním přístupem k typologii fiskální politiky rozdělení na vyloženě fiskální politiku a na rozpočtovou politiku. V česky psané literatuře se jedná o synonyma, avšak v anglické terminologii se jedná o pojmy, které jsou relativně odlišné. Rozpočtová politika je v anglicky psané literatuře (anglicky budgetary policy) spojena s funkcí alokační a redistribuční. I naopak pojem fiskální politika (anglicky fiscal policy) je zaměřen na stabilizační funkci veřejných financí.

Dalším přístupem je podle Slaného (2013, s. 87) rozdělení fiskální politiky na anglo-americký a kontinentální přístup. První přístup vychází ze zaměření fiskální politiky na řešení krátkodobých a aktuálních úkolů, čemuž jsou logicky následně přizpůsobeny i nástroje. U kontinentálního přístupu, který je aplikován zejména v Německu a Švýcarsku, však převažuje systematický přístup, jedná se o komplexnější a dlouhodobější pohled na politiku státu.

Následně je možné fiskální politiku rozdělit podle funkcí – a to na redistribuční, alokační a stabilizační. Redistribuční funkce je založena na přerozdělování důchodu a podpoře ekonomicky slabších skupin lidí. Alokační funkce již vychází z nutnosti zajistit efektivní alokaci veřejných statků. Nakonec funkce stabilizační již vychází ze stabilizace hospodářského cyklu, aby nedocházelo k jeho přílišným výkyvům (Žák, 1999, s. 57).

3.4 Nástroje fiskální politiky

Nástroje fiskální politiky se podle Jurečky (2017, s. 190) dělí na vestavené stabilizátory a diskreční neboli vědomá opatření. V dalším textu se vyjde právě z daného rozdělení.

3.4.1 Vestavené stabilizátory

Vestavení stabilizátory jsou představeny nástroji fiskální politiky, které působí automaticky a nevyžadují žádná další jednání nebo rozhodnutí vlády (Jurečka, 2017, s. 190). Do dané skupiny nástrojů patří zejména povinné výdaje států, progresivní daně z příjmů a transferové platby.

Dané nástroje reagují na ekonomickou situaci v zemi – příkladem je ekonomická recese, kde dochází k růstu nezaměstnanosti. V tomto případě dochází k nárůstu státních výdajů směřovaných na podporu v nezaměstnanosti, které následně stimulují agregátní poptávku. To samé platí i pro zdanění – v případě poklesu ekonomické aktivity, klesá i míra vybraných daní (Žák, 1999, s. 58).

Ve výsledku tak podle Baldwina a Wyplosze (2008, s. 422) je fiskální politiky proticyklická a nabízí efektivní způsob řešení ekonomických problémů. Stát tak v podstatě koriguje negativní dopady nedokonalosti trhu a brání zejména sociálně slabší skupiny.

Povinné výdaje státu

Tomeš a Šamalová (2017, s. 228) definují povinné výdaje státu zejména ve spojení s právy občanů v oblasti sociálního zabezpečení. Jedná se podle autorů o endogenní dluh státu. Tyto výdaje je možné rozdělit na krátkodobé (výdaje na ženy na mateřské dovolené nebo na nemocenské pojištění) a dlouhodobé (zejména důchodové pojištění).

Povinným výdajem státu je zejména důchodové pojištění, rostoucí trend kterého je nutné zdůraznit. Jedná se o výdaje, jejichž výše nemůže být pozastavena. V dnešní době se jedná o někdy jeden zdroj příjmu pro lidi v důchodovém věku. Navíc, jak již bylo upozorněno výše, celé řada zemí čelí snižování porodnosti a růstu průměrného věku dožití. Právě proto celá řada reforem státních financí větší zapojení obyvatel, aby občané měli v důchodu i jiné zdroje (Rytířová, 2013, s. 12).

Progresivní daně z příjmů

Progresivní zdanění je uplatněno dvěma způsoby: přímou progresí a klouzavou progresí. První přístup vychází z toho, že celý zdaňovaný důchod postihne vyšší daňová sazba. Klouzavá regrese naopak vychází z toho, že vyšší daňová sazba je uplatněn jen na tu část daňového základu, která převyšuje základ zdaňovaný nižší daňovou sazbou (Jurečka, 2017, s. 39).

Na progresivní daně je možné pohlížet i ze sociálního hlediska, jelikož se jedná o prostředek snížení nerovnosti ve společnosti, když bohatí platí více než chudé. Na druhou stranu lze danému názoru oponovat, jelikož daná daň potlačuje motivaci k práci, investování nebo i podnikání (Holman, 2010, s. 391).

Progresivní zdanění příjmů je klasickým příkladem centralizovaného zdanění. Důvod je snadný – Provazníková (2015, s. 84) uvádí, že v opačném případě by došlo k migraci lidí mezi různými oblastmi státu.

Transferové platby

Dané platby jsou poskytovány příjemcům po splnění určitých náležitostí, a to ze státního rozpočtu, nebo z místních rozpočtů. Stát v tomto případě nepožaduje žádné výrobky nebo protislužby.

3.4.2 Diskreční opatření

Diskreční opatření jsou podle Jurečky (2017, s. 190) nástroje fiskální politiky, zavedení kterých je vztaženo k jednorázovým rozhodnutím. Jedná se o rozhodnutí, která jsou přijímána na základě důkladného zvážení makroekonomické situace ve státě.

Daný typ opatření je zastoupen zejména změnou daňových sazeb a zavedení nových daní, změnou ve výši jednotlivých položek vládních výdajů, změnou struktury vládních výdajů, veřejnými programy a projekty zaměstnanosti. Tato opatření mají svou výhodu zvláště ve větší pružnosti a operativnosti. Zřejmým problémem jsou ale časová zpoždění, která se zpravidla vyskytují při jejich uplatňování (Žák, 1999, s. 58).

Právě kvůli výše uvedeným zpožděním podle Baldwin a Wyplosze (2008, s. 422) existují v některých zemích rozpočtové zákony umožňující tvorbu speciálních fondů, které mohou být urychleně využity pro případ nutné aplikace diskrečního opatření. Na druhou stranu autor upozorňuje na to, že takové fondy jsou zpravidla mají menší finanční částky a navíc jejich využití je zpravidla relativně politicky kontroverzní.

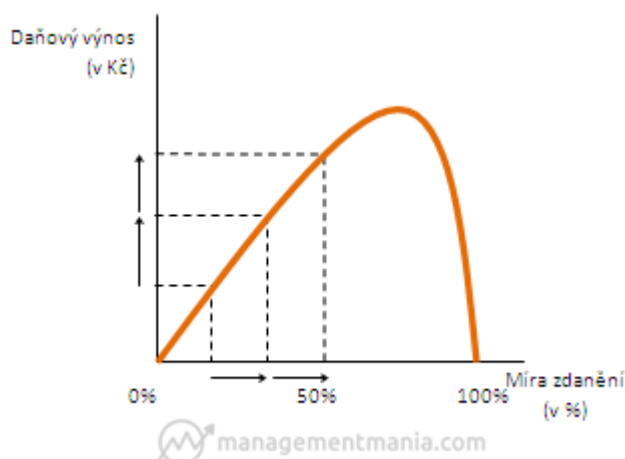
Změna daňových sazeb a zavedení nových daní

Změna daňových sazeb, respektive jejich navýšení je nadmíru nepopulární politickou cestou, jelikož daný krok ve fiskální politice se může dotknout téměř každou osobu, zejména pokud se jedná o daně z příjmu nebo daň z přidané hodnoty. V dnešní době se jedná o spíše výjimečnou součást fiskální politiky.

Dané kroky v provádění fiskální politiky byly ale rozsáhle uplatněny v minulosti. Podle Slaného (2013, s. 142) změny daňových sazeb ve směru jejich zvýšení a zavedení nových daní bylo zcela běžnou politikou v 50. a 60. letech minulého století. Dokonce i v průběhu jednoho roku docházelo v daném historickém úseku k avizovaným zvýšením nebo zavedením nových daní.

Navíc k omezení politiky růstu daňových sazeb výrazně přispěla Lafferová křivka – viz obrázek č...

Obrázek 3. Lafferová křivka

Zdroj: Lafferová křivka (Laffer curve), 2021

Jak je zřejmé z dané křivky, daňový výnos sice je do určitého bodu přímo závislý na míře zdanění, jenomže po určitém bodě je možné vypočítat naopak nepřímou závislost – růst sazby daně naopak povede ekonomické subjekty k poklesu celkové investiční aktivity, což se odrazí i v daňovém výnosu (Shiller, 2020, s. 42).

Tomu názoru ovšem oponuje Kohout (2012, s. 92-93) zdůrazňující nutnost odlišit daně z příjmů u korporace a daně a kapitálových výnosů. Dle jeho názoru v dnešní době velké korporace se zase až tolik nezajímají o sazbu daně z příjmů – ty se těší nejrůznějším výhodám v podobě daňových prázdnin, přímých dotací nebo vládních investičních pobídek a dalších doporučení od svých daňových poradců. Navíc velké korporace mají systém vnitropodnikových mechanismů v podobě

vnitropodnikových cen (transfer pricing). I naopak firmy spíše zajímají sazby z kapitálových výnosů a srážkové daně z úroků.

Změna ve výši jednotlivých položek vládních výdajů a jejich struktura

Na rozdíl od toho je změna jednotlivých položek vládních výdajů zcela očekávaným a častým jevem. V případě neočekávaných událostí – jako je například COVID-19 dochází ke změně ve struktuře rozpočtu.

Veřejné programy

Veřejné programy jsou rovněž krokem fiskální politiky, který je zcela běžně uplatňován v dnešním období. Ze světových příkladů zřejmě pozornosti zaslouží veřejný program, které aplikoval americký prezident Barack Obama (Fírtová, Hornát a Sehnálková, 2017, s. 31). Neoficiálně daný program byl pojmenován jako Obamacare. Tento program je veřejnou podporou systému zdravotního pojištění a jsou často vnímán jak jeden z úspěchů tehdejšího amerického prezidenta. Podstatou reformy je povinnost občana USA si pořizovat zdravotní pojištění i za pomoci státu pro sociálně slabší skupiny.

Projekty zaměstnanosti

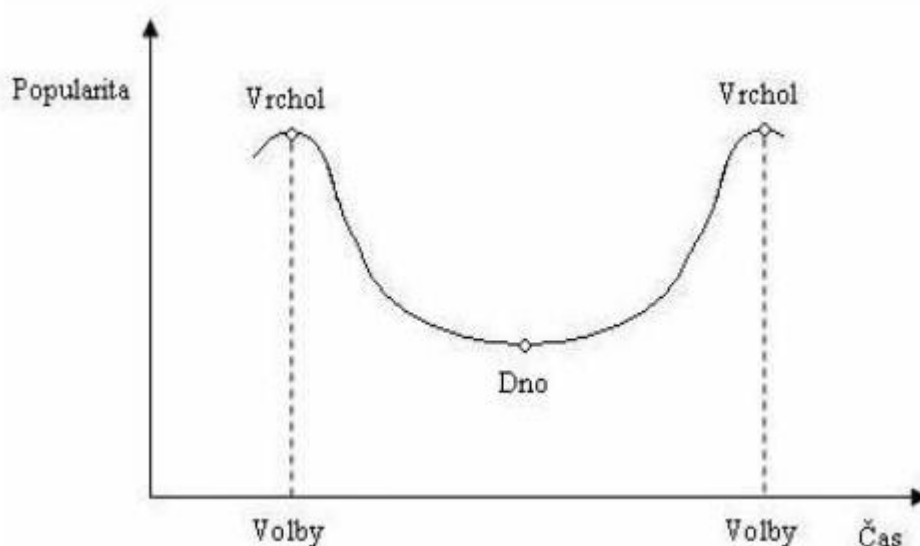
Projekty zaměstnanosti jsou dalšími projekty týkajícími se fiskální politiky státu. V rámci daných projektů dochází především k podpoře aktivní politiky zaměstnanosti. Cílem projektů je pomoci lidem na trhu práce, zejména pokud se jedná o ohrožené skupiny obyvatel. Přitom se může jednat jak o národní, tak i vyloženě regionální projekty. Na regionální úrovni se může jednat o podpoře regionů s vysokou mírou nezaměstnanosti – například po transformaci ekonomiky. U zemí-členů EU je navíc možné počítat s nadnárodními projekty. Dalším příkladem daných projektů může být i koordinace práce mezi jednotlivými resorty zabývajícími se problematikou nezaměstnanosti. Z moderních příkladů pozornosti zaslouží zejména státní programy související s COVID-19.

3.5 Státní rozpočet a politicko-ekonomický cyklus

V rámci zhodnocení státního rozpočtu a celkově i veřejných financí je nutné vzít v úvahu i politicko-ekonomický cyklus. Ekonomika je velmi složitým jevem, kde je nutné počítat nejen s objektivními vlivy, ale i se subjektivními. O veřejné volbě, potažmo státnímu rozpočtu to platí dvojnásobně, právě proto se v souvislosti se státním rozpočtem se mluví i o politicko-ekonomickém cyklu. Je nutné podotknout, že politicko-ekonomický cyklus existuje i v silně demokratických společnostech. Nejedná se o případ diktátorských režimů.

Pod daným pojmem se skrývá předpoklad, že existuje přímé spojení mezi volebním obdobím a přístupem vlády vůči tvorbě státního rozpočtu. Důvod spočívá v tom, že popularita politických stran je kolísavou proměnnou – viz obrázek č...

Obrázek 4. Politický cyklus

Zdroj: Slaný, 2013, s. 121

Podle Jurečky (2017, s. 282) důvod existence cyklu spočívá v tom, že v každé demokratické zemi sice existuje střídavost vlády, avšak kromě vyloženě veřejného prospěchu, politici stále sledují svůj vlastní cíl, kterým je maximalizace jejich osobního užitku. Daný užitek je ovšem logicky odlišný od užitku známého z neoklasické mikroekonomické teorie, užitek u politika je založen na tom, že pokud chce být politik znovu zvolen, musí se zalíbit svým voličům. V opačném případě dojde k prohře ve volbách a politik bude zbaven své moci.

Právě proto se zcela běžně dochází k tomu, že v předvolebním období vláda může výrazně navyšovat státní rozpočet, třeba ku prospěchu boje proti nezaměstnanosti a chudoby. Ve výsledku získá taková politická strana určitou přízeň voličů před volbami. Jedná se o snahu voličů získat kontrolu nad volbami všech dostupných prostředků.

Politické strany totiž formulují svou politiku kvůli tomu, aby byli schopni oslovit svou cílovou skupinu, jelikož si přejí vyhrát volby a následně realizovat navrženou hospodářskou politiku. Neplatí to ovšem opačně – strany se nesnaží vyhrát volby, aby mohly realizovat svou hospodářskou politiku.

Logicky daný krok může vést k růstu státní zadluženosti, danou situaci bude nutné posléze řešit omezením výdajů nebo zvýšením příjmů. Ve výsledku bude možné později vypozorovat těsný vztah mezi volebním cyklem v zemi a zároveň změnami v agregátním produktu.

Problémem v daném případě je podle Holmana (2011, s. 628) v tom, že se jedná o zejména krátkodobé zvýšení zaměstnanosti – například ve formě změny vládních výdajů souvisejících s výstavbou silnic, dotace státní železnici a na mzdu státním zaměstnancům. Daný růst zaměstnanosti v zemi se následně promítne v růstu inflace.

Kromě toho je nutné počítat i s tím, jaká vláda je v současné době v čele státu. V případě pravicové vlády budou voliči logicky preferovat nízkou inflaci, a to i za cenu vyšší nezaměstnanosti. U levicové vlády se naopak očekává nízké hodnoty nezaměstnanosti, a to i za cenu vyšší inflace (Jurečka, 2017, s. 282).

Politický cyklus je tak dán volebním obdobím. Holman (2005, s. 485) dokonce píše o tom, že daný cyklus začíná přibližně dva roky před volbami a nejedná se o výjimku. Přitom podle autora je někdy zcela jedno, jaké je ideologické zabarvení politických stran, které se střídají u moci. Jak levicové, tak i pravicové strany se v rámci politického cyklu chovají zcela podobně – zahajují před volbami rozsáhlou expanzi a po volbách naopak následuje restrikce.

Samozřejmě výše uvedený cyklus je ještě více posílen, pokud je centrální banka závislá na vládě. Právě proto v moderních ekonomikách existuje výrazný prvek nezávislosti centrální banky na výkonné moci.

3.6 Vztah fiskální a monetární politiky

Vztah fiskální a monetární politiky je bezesporu jednou z klíčových oblastí dnešní ekonomiky, a to kvůli svému celkovému dopadu na hospodářství země. Obě dvě politiky využívají odlišné operativní

cíle, avšak cíle konečné mohou být stejné. Právě proto zde vzniká otázka propojenosti těchto dvou politik a úsilí o koordinaci plánovaných opatření.

Je ale nutné upozornit na zcela odlišný charakter obou politik – monetární politika má u většiny zemí v dnešní době za cíl péče o stabilitu měny nebo cenové hladiny, kdežto fiskální politika je realizována jako aktivní zasahování státu do hospodářství a je silně závislá na aktuální náklonnosti vlády a jejího volebního programu. Na druhou stranu obě dvě politiky jsou součástí hospodářské politiky a tak či onak se týkají nezaměstnanosti, HDP nebo inflace.

Dále se může stát, že realizace fiskální politiky je vztaženo k nepopulárním politickým rozhodnutím, jakým jsou například snížení vládních výdajů. U centrální banky ovšem neexistují shodná politická rozhodnutí, zde je možné mluvit o daleko menším populismu.

Může se ale stát, že cíle obou hospodářských politik budou zcela odlišné, i když bude existovat výrazná snaha koordinovat jejich činnost. Slaný (2013, s. 162) třeba poukazuje na situaci, při které je prováděna monetární expanze spolu s fiskální expanzí. Obě dvě politiky tak mají vliv na rovnovážný důchod ve směru k jejímu zvýšení. Rovnovážná úroková míra ale díky dané politice v monetární politice se snižuje, kdežto v případě aplikace fiskální politiky se naopak zvyšuje.

3.7 Shrnutí teoretické části práce – vstup pro praktickou část

V první části bakalářské práce byla prozkoumána problematika základních makroekonomických ukazatelů – HDP, nezaměstnanost, inflace, obchodní bilance a ukazatele státní zadluženosti.

Pohled na všechny tyto ukazatele je schopen poskytnout jasný přehled o tom, jaká je současná situace v ekonomice, jaké jsou aktuální výzvy a kam spěje celkové hospodářství. Jedná se v podstatě o jakousi obdobu rentgenového snímku v medicíně, který umožní pochopit to, co nelze vidět na první pohled. V práci bylo ale poukázáno na nutnost nejen zohlednit aktuální celkovou výši a trend těchto ukazatelů, ale počítat i s nezbytností vypočítat relativní ukazatele, pomocí kterých je možné vytvořit daleko transparentnější pohled na ekonomiku.

Dále již byla pozornost věnována fiskální politice. Zde bylo důležité upozornit na to, že na fiskální politiku je nutné nahlížet jako na celkovou součást hospodářské politiky státu. V rámci realizace fiskální politiky se má počítat i s určitými zpoždění, které mohou mít negativní vliv na její účinnost. Samotné hlavní cíle fiskální politiky mohou být různé a navíc se jedná o cíle silně ovlivněno politickou orientací vlády. Hlavním výstupem dané politiky je rozpočet, kde zásadní roli má hrát zhodnocení daňové složky jako klíčové složky příjmů a výdaje na sociální potřebu.

Samotné nástroje fiskální politiky je možné rozdělit na vestavené stabilizátory fungující bez aktivního zásahu vlády a diskreční opatření, která jsou naopak realizována v závislosti na konkrétní situaci. Pro praktickou část práce se jedná o klíčové rozdělení nástrojů fiskální politiky ruské vlády.

Při zhodnocení fiskální politiky je dále nutné kalkulovat i tím, jaké fázi politického cyklu se nachází stát. Zcela běžně se totiž stává, že vedení státu ve snaze znovu být zvoleným začíná v předvolebním období více utrácet.

Nakonec, jak vyplynulo z teoretické části práce, při zhodnocení fiskální politiky se má vzít v potaz aktuálně nastavená situace s monetární politikou. Jedná se totiž o politiky, kde se očekává kooperace, a to kvůli dosažení synergického efektu. Právě proto v praktické části práce se vezme v potaz i politika ruské centrální banky.

4. Vlastní výzkum

V této části práce je proveden vlastní výzkum ve zkoumaném oboru. Struktura vlastní práce odpovídá časové ose – tranzitní perioda transformace ruské ekonomiky na začátku 90. let, krize státních financí z roku 1998 a stabilizace ekonomiky na konci 90. let. Ve všech těchto tří periodách byl aplikován zcela jiný přístup k fiskální politice. Kromě toho, je v této části práce poukázán i na základní přístup monetární politiky – tam, kde dochází k její interakci s fiskální politikou.

4.1 Tranzitní perioda a ekonomické reformy: začátek 90. let

Startovací pozice ruské ekonomiky před reformami začátku 90. let byla na velmi špatné úrovni. Stát nebyl schopen nejen splácet svoje zahraniční dluhy, ale dokonce zajistit základní přísun potravin do obchodů. Lidé v zemi například nemohli si volně koupit cukr neb masa: stát umožňoval koupit každému pouze jedno kilo cukru na měsíc nebo půlkila masa. Potraviny byly dokonce distribuovány pomocí kuponů a určitým přidělem na měsíc, což se naposled stálo v Rusku během a těsně po druhé světové válce (Jasin, 2021). Objem stínové ekonomiky se pohyboval na úrovni 50 %, v podstatě postupně docházelo k návratu na naturální vedení hospodářství (Bulin, 2021). Ekonomice státu hrozil doslova kolaps, dokonce se začalo mluvit o rozpadu Ruska, které by mělo následovat po rozpadu SSSR.

Bylo zapotřebí udělat razantní krok a provést životně důležité reformy, které realizovala tehdejší vláda pod vedením E. Gajdara. Jednalo se o přístup známý jako šoková terapie. Nešlo ovšem o neznámý koncept realizace fiskální politiky – stejné reformy byly dříve provedeny například v Izraeli v roce 1985 nebo v Polsku v roce 1989.

Nelze ale rozhodně říct, že v současném Rusku ohledně reforem 90. let realizovaných pod vedením E. Gajdara panuje stejný názor. Lze se setkat s jeho označením jako zachránce země před hladomorem, občanskou válkou a celkovým rozpadem nebo dokonce i tvůrcem moderního Ruska (Bulin, 2021). Dané názory poukazují na to, že díky reformám de facto vznikl ruský stát.

I naopak se lze setkat se zcela oprávněnou kritikou reforem poukazujících na jejich katastrofální dopad na životní úroveň ruských občanů, zničení veškerých celoživotních úspor a následky neefektivní privatizace, kdy celé oblasti ruské ekonomiky byly rozprodány za zlomek své ceny (DP.ru, 2021).

Rozhodně ale lze říct, že reformy během tranzitní periody dokázaly přeměnit jednu z nejvíce plánovaných ekonomik světa na tržní hospodářství a zároveň došlo k celkové přeměně totalitního státu na demokratický.

V dalším textu je pozornost zaměřena na klíčové reformy týkající se fiskální politiky státu, jedná se o liberalizaci cen, privatizaci státního majetku, zrušení státního monopolu na zahraniční obchod a nakonec celkovou reorganizaci struktury státních příjmů. Bohužel hlavním omezením z pohledu dané části práce je nespolehlivost a nízká kvalita statistických údajů popisujících danou periodu. Navíc údaje s předchozím obdobím nelze porovnávat, jelikož šlo o plánovanou ekonomiku.

4.1.1. Liberalizace cen

Ceny v Sovětském svazu byly regulovány na státní úrovni. Jednalo se o výraznou jistotu, kterou mohlo poskytnout komunistické vedení svým občanům. Jenomže je nutné počítat s existencí klasické situace mezi nabídkou a poptávkou, do vztahu mezi kterými zasahuje státní politika v podobě řízení cen. V tomto případě může docházet ke vzniku deficitu, když státem řízena cena je zcela odlišná nežli rovnovážná. Daný učebnicový příklad se zcela jasně vyskytl na konci 80. let v Sovětském svazu, v podstatě v posledních letech existence SSSR dokonce nebyly k dostání ani základní potraviny, zemi hrozil doslova hladomor. Na konci existence SSSR pouze pět procent zboží bylo volně přístupné v obchodech (Programma 500 dnej). Dále dle odhadů analytiků rozdíl mezi tržní a státem řízenou cenou dosahoval zcela běžně 1:40 a někdy rozdíl byl ještě větší 1:50 (TSPU, 2021). Reformy státního přístupu k cenám byly více než na místě.

Je ale nutné poukázat na to, že diskuze o uvolnění regulace cen státem začaly v posledních letech existence komunistického režimu, ale nedošlo k jejich realizaci z důvodu zcela oprávněných obav tehdejšího komunistického vedení o vznik hyperinflace. Ani natolik liberální politik jako M. Gorbačov se neodhodlal k liberalizaci cen.

2. ledna roku 1992 prezident Ruska B. Jelcin podepsal výnos o liberalizaci cen, týkající se většiny zboží. Stát si ponechal možnost regulace cen jen na sociálně důležité zboží, kam patří například chleba, mléko nebo poplatky za využití MHD. Celkově stát si ponechal kontrolu jenom za 15 položkami, většinou šlo o základní potraviny (TSPU, 2021).

Ve výsledku liberalizace cen během velmi krátkého období se povedlo zaplnit obchody zbožím a země již nestala před problémem vzniku hladomoru. Liberalizace cen ale zcela logicky přivedla k hyperinflaci převyšující stovky procent, která měla negativní dopad na úspory lidí. K začátku 90. let na běžných účtech nebo vkladních knížkách místní lidi měli přibližně 369 miliard rublů, což

relativně činilo přibližně jednu třetinu tehdejšího HDP. Jednalo se o vysoce likvidní aktiva, jelikož lidé až do začátku 90. let nemuseli řešit problém inflace. Proto zcela běžně byly celoživotní úspory uloženy na běžných účtech nebo na vkladních knížkách (Illarionov, 2021). Dalším negativním dopadem liberalizace byl propad životní úrovně příjemce fixních důchodů, šlo navíc o skupinu lidí, kteří byli nejméně obráněni před negativním vývojem ekonomiky.

I přes výše uvedené nedostatky liberalizace cen přivedla ke vzniku tržního hospodářství a začátku rozvoje podnikatelského sektoru, který není možné si představit bez zrušení státní regulace cen.

4.1.2. Privatizace státního majetku

Navazujícím krokem šokové terapie byla rozsáhlá privatizace státního majetku. Daný krok je možné relativně striktně rozdělit do dvou zcela odlišných oblastí – privatizace státních podniků a privatizace bydlení.

Privatizace státních podniků

Privatizace majetku státních podniků začala v červnu roku 1992. Dle plánu byla společně provedena tak zvaná malá a kuponová privatizace. Malá privatizace se týkala prodeje menších státních podniků, zejména lidem v něm pracujících. Tento typ privatizace proběhl zcela bez problémů a díky tomu de facto vznikl v Rusku sektor malých a středních podniků, který je bezesporu základem jakékoliv ekonomiky.

Další typ privatizace již vycházel z odhadu celkového objemu státního majetku a jeho rozdělení mezi občany země formou přidělení kuponů. Kuponová privatizace by měla být realizována ve formě přeměny státních podniků na akciové společnosti a následném prodeji pomocí veřejných aukcí díky kuponům rozdaných občanům. Od 1. října roku 1992 občané Ruska začali dostávat kupony, které byly anonymní. Pro účely obdržení kuponu bylo nutné zaplatit 25 rublů, při nominální hodnotě 10 tisíc rublů. Daná privatizace byla ovšem provedena se spoustou narušení, mnozí bývalí ředitelé státních podniků navíc zneužili situace a relativně rychle se stali majiteli podniků, které doposud vedli. Je nutné rovněž poukázat na ne moc efektivní příklad tak zvané zálohové privatizace, která se odehrála v roce 1995. Její princip spočíval v tom, že stát si půjčoval od komerčních bank finanční prostředky a jako zálohu použil akcie státních podniků, které dosud nebyly privatizovány. Stát nedokázal ovšem splatit svoje dluhy a tak část státního majetku zůstalo komerčním bankám (Inozemcev, 2021).

Privatizace bydlení

Další oblastí je privatizace bydlení. Až do roku 1991 neměli občané země možnost vlastnit svoje bydlení, v podstatě šlo až do roku 1991 o vztah, který je možné popsat z dnešního úhlu pohledu jako dlouhodobý nájem s možností dědění majetku. Nešlo ale rozhodně o vlastnický vztah. Všechno se změnilo 4. července roku 1991, kdy parlament země umožnil provádět privatizaci vlastního bydlení. Jednalo se o vhodnou politiku založenou na důležitých bodech: bezplatná privatizace je umožněna pouze jednou v životě, privatizace je dobrovolná a nakonec nelze provádět privatizaci havarijních domů. Ve výsledku každý občan země měl možnost přeměnit vztah ke svému bytu na klasický vlastnický vztah.

Souvisejícím tématem je privatizace zemědělské půdy, která se setkala s výrazným odporem tehdejšího parlamentu ovládaného komunisty. Jakékoliv snahy vlády provést privatizaci zemědělské půdy nebyly schváleny parlamentem.

4.1.3. Zrušení státního monopolu na zahraniční obchod

Až do 90. let minulého století bylo obchodování se zahraničím umožněno pouze státu. Došlo díky šokové terapie ke zrušení monopolizace státu na zahraniční obchod, a to v roce 1991. Spolu se zrušením státního monopolu došlo i ke zrušení zákazů na jakékoliv valutní operace, mimochodem až do roku 1991 valutní operace byly považovány za trestný čin (RU-90, 2021). Ve výsledky došlo k liberalizaci i zahraničního obchodu, což samozřejmě mělo pozitivní dopad na ekonomiku země.

Ve výsledku došlo k naprosto okamžité přeorientaci ruských podniků na západní trhy, jelikož vnitřní ceny v daném období byly daleko nižší nežli tržní – zejména na fosilní paliva. Clo a akcízy se tak staly klíčovým zdrojem státního rozpočtu pokrývajícím na začátku 90. let až 20-30 % státních příjmů (Malinovskaja, 2021).

Daná situace dále přivedla k masovému růstu importu do země, jehož účelem bylo mimo jiné, odstranit i potravinovou nebezpečnost, jednalo se však o import realizovaný fyzickými osobami na ruských tržištích, zboží a potraviny byly kupovány zejména v sousedních zemích. Tržiště se staly doslova základem pro zabezpečení obyvatelstva zbožím potravinového a nepotravinového charakteru. V daném segmentu na začátku 90. let působilo přibližně deset milionů lidí, kteří zabezpečovali až 30 % celkového obratu zboží v zemi (RU-90, 2021).

Na druhou stranu došlo i ke zničení celé řady odvětví ekonomiky, a to z důvodu vstupu zahraničních firem a nízkou ochranou místních výrobců. Textilní průmysl země třeba klesl na začátku 90. let o 90 % v porovnání s údaji za 80. léta (Polterovich, 2021). Danému názoru je ale možné oponovat tím, že došlo k masovému úpadku podniků, které nebyly konkurenceschopnými a které vyráběly produkci nízké kvality. Tyto podniky byly „umělé“ chráněny státem, který až do roku 1991 neumožňoval vstup zahraniční konkurence. Po vstupu zahraničního zboží vyšší kvality logicky došlo k jejich úpadku.

4.1.4. Reorganizace struktury státního rozpočtu

Reorganizace státního rozpočtu se nejvíce týkala příjmové stránky rozpočtu. Za vzor byly vybrány daňové zákony existující v té době v Itálii a Francii. A již na konci roku 1991 došlo k přijetí daňových zákonů s platností od roku 1992. Hlavní novinkou bylo zavedení DPH a rovněž zavedení akcíz (RU-90, 2021). Postupně právě tyto dva příjmy se staly základním zdrojem naplnění státního rozpočtu.

Další změna se týkala výrazného omezení výdajů na zbrojení. Sovětský stát totiž vynakládal velké peněžní prostředky na vojensko-průmyslový komplex, podle odhadů až polovina státních výdajů směřovalo na zbrojení (Bystrov, 2021). Samozřejmě tyto výdaje nemohly být dlouhodobě udržitelné – stát nemůže vynakládat až polovinu svých výdajů na zbrojení. Právě vysoké výdaje na zbrojení, které neodpovídají síle sovětské ekonomiky, jsou považovány za jednu z příčin kolapsu sovětského hospodářství.

Reformy výrazně zkrátily dané výdaje, zejména na zajištění technického vybavení armády. Bohužel se to negativně projevilo v pozdější první Čečenské kampaně (Bijatkov, 2021). Na druhou stranu to však pomohlo ruským podnikům produkujícím zbraně, které se začaly orientovat na zahraničí trhy, během 90. let až 80 % jejich příjmů mělo svůj původ v dodávkách do zahraničí (Trushin, 2021). Mimochodem ruské podniky produkující zbraně byly díky tomu až do roku 2014 jedněmi z nejúspěšnějších firem ve svém oboru, ruské firmy se do doby vyhlášení sankcí v souvislosti s anexí Krymu podílely přibližně 25 % na celosvětovém vývozu zbraní (Jacobs, 2021). Více než Rusko až do roku 2014 vyváželo jen USA.

4.1.5. Alternativní přístup k reformám

Nelze ale rozhodně říct, že výše uvedený přístup k reformám sovětské ekonomiky v podobě šokové terapie byl jediným možným. Příklad Číny, Vietnamu nebo i České republiky zcela jasně poukazuje, že ekonomiku je možné reformovat bez tak výrazného negativního dopadu na život lidí.

Nejzajímavější alternativou k šokové terapii se v tomto směru jeví program 500 dní vytvořený G. Javlinskim. Dle něj zásadní bylo posílení vlivu malých a středních podniků a postupnou privatizaci, nikoliv okamžitá liberalizace cen, která byla zásadním krokem E. Gajdar.

Na rozdíl od šokové terapie byla navržena v prvním kroce privatizace zohledňující především sektor služeb nebo nejméně monopolizované průmyslové odvětví. Kromě toho privatizaci daný program nabízel provádět pomocí pouze úspor občanů bez rozdávání kuponů. V podstatě šlo o privatizaci, kterou bylo nabízeno realizovat pomocí úspor občanů (Popov, 2009, s. 150).

Program 500 dní tak mluvil o nutnosti se zbavit, jak to bylo přímo pojmenováno, „peněžního baldachýnu“ (rusky денежный навес) v podobě přeměrování velice likvidních úspor občanů do méně likvidních aktiv v podobě akcií. Důvod byl logicky – tvůrci programu se obávaly o vznik hyperinflace, což se stalo po aplikaci šokové terapie. Teprve posléze bylo navrženo dle Programu 500 dní přistupovat k liberalizaci cen.

Program 500 dní tak zcela správně poukazoval na to, že část úspor občanů Ruska může být nasměřováno na privatizaci, což pomůže země se zbavit velkého objemu velmi likvidních peněz. Ve výsledku aplikace daného opatření by nemohlo dojít k tak velké hyperinflaci.

Název 500 dní není náhodný, jednalo se o rozdělní tranzitu ekonomiky do čtyř etap. Během prvních sto dní by měla proběhnout privatizace. Dalších sto padesát dní by mělo být věnováno liberalizaci cen, na to by mělo navázat sto padesát dní stabilizace trhu. Nakonec posledních sto dní by mělo být začátkem ekonomického růstu.

Je zřejmé, že se jedná o vhodnou alternativu k politice šokové terapie, která počítala s postupným přechodem ekonomiky na nové tržní principy. Program nebyl přijat ze dvou důvodů – prvním je akutní potřeba vyřešit chybějící potraviny a druhým je to, že program počítal s hlubší kooperací s bývalými svazovými sovětskými republiky, proti čemuž se postavil tehdejší prezident B. Jelcin, který zaujal jednoznačný postoj směřující k rozdělení Sovětského svazu (Rambler, 2021).

Ve stejnou dobu existovaly i alternativní verze řešení situace, které vycházely hlavně z návrhů komunistické strany Ruska. Jednalo se o ale o vesměs populistická tvrzení, která nelze považovat za

adekvátní alternativu šokové terapie. Dané návrhy byly založeny na nutnosti dalšího zmražení cen a platů, což by logicky přivedlo k ještě většímu podílu stínové ekonomiky.

Natolik diskutovaný čínský model reforem také nebyl moc uplatnitelný v tehdejší Rusku. Čína před začátkem reforem v 70. letech představovala stát s výrazným podílem agrárního obyvatelstva a velice nízkou životní úrovní, kde člověk byl v podstatě odkázán sám na sebe (Polterovich, 2021). Sovětský občan na rozdíl od toho měl aspoň přístup ke vzdělání, penze nebo zdravotní péče a navíc měl i celoživotní úspory umístění na vkladních knížkách. Proto zcela logický krok čínské vlády v podobě umožnění podnikání a vstupu zahraničních investorů, které posloužily základem pro přeměnu čínské ekonomiky, nepřivedl k negativním jevům a naopak země téměř okamžitě začala růst.

4.2 Ekonomická krize z roku 1998

Další kapitola je věnována rozboru příčin a následků krize z roku 1998 a rovněž i nad zhodnocením fiskální politiky v daném období.

4.2.1 Příčiny a dopady krize

Liberalizace trhu a zrušení státního monopolu přivedlo k výraznému zapojení země do mezinárodního obchodu – viz tabulka č. 1. Na druhou stranu centrální banka státu stále měla za cíl udržení kurzu domácí měny v určitém pásmu, které bylo relativně úzkým. Jednalo se o výrazně rizikovou situaci, při které domácí ekonomiky byla silně zranitelná vůči vnějším šokům.

Tabulka 1. Zahraniční obchod Ruska v letech 1994-2000

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Export v mil USD	67 379	82 419	89 685	86 895	74 444	75 551	105 033
Import v mil USD	50 452	62 603	68 092	71 983	58 015	39 537	44 862
Podíl exportu na HDP v %	39,1%	26,8%	24,8%	22,1%	58,5%	42,3%	40,5%
Podíl importu na HDP v %	29,3%	20,3%	18,9%	18,3%	45,6%	22,1%	17,3%

Zdroj: Rosstat, 2021

Je nutné dodat i posilující závislost pozice Ruska v oblasti cen na fosilní paliva. Státní rozpočet se tak postupně stával zcela závislý na ekonomické konjunktuře ceny na ropu a zemní plyn.

Klíčovou příčinou vzniku krize jsou ale státní obligace, které nabízely výhodně zúročení vložených prostředků. Jednalo se o obligace, které byly primárně využity k pokrytí rozpočtového deficitu. První emise obligací se odehrála v roce 1993. Ke konci roku 1998 výnosnost daných obligací dosahovala v ruských rublech neuvěřitelných 140 % p. a. (Fedorenko, 2021) V podstatě finanční sektor ekonomiky v podobě státních obligací dokázal nahradit sebou reálný sektor, jelikož pouze zde bylo zabezpečeno obdržení desítek procent za předpokladu záruky státu. Jednalo se však o klasické Ponzioho schéma – každá další emise sloužila k zaplacení emise předchozí. Samozřejmě daná situace nemohla trvat dlouho a jednou musela přijít korekce ze strany trhu.

Další příčinou krize je výrazný propad ceny na ropu, na které je životně závislá ruská ekonomika – viz tabulka č. 2. V roce 1998 se cena ropy dostala na úroveň před přibližně deseti lety.

Tabulka 2. Vývoj cen za barel ropy v letech 1989-2000

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

USD	14	18	20	20	21	21	21	22	20	15	19	29
-----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Zdroj: Tradingeconomic, 2021

Ve stejnou dobu docházelo i k zřejmému vlivu parlamentu na fiskální politiku – ačkoliv je premiér jmenován a odpovídá přímo prezidentovi, rozpočet je schválen parlamentem. V daném historickém okamžiku většina míst a v parlamentu patřila levicovým politickým stranám, ačkoliv prezident Ruska byl přívržencem pravicových názorů. Poslanci tak zcela otevřeně ignorovali jakékoliv kroky tehdejší vlády směřující k omezení výdajů a růstu daňových výnosů – státní rozpočty bývaly například schvalovány dokonce s několikaměsíčním zpožděním (Dubinin, 2021).

Příčinou krize v Rusku je i negativní situace v Jiho-východní Asii, která se rychle rozšířila na ruské území. Investoři ve stejnou dobu začali stahovat svoje prostředky z rozvíjejících se trhů, kam bezesporu patří ruský trh (Fedorenko, 2021).

Logicky to vedlo k tlaku na kurz rublu, zde ovšem bylo nutné počítat s reakcí centrální banky, cílem které bylo udržení stability měny. Udržení kurzu ale nemohlo trvat dlouho a centrální banka země musela zrušit svou dosavadní politiku. Ve výsledku během jednoho roku kurz klesl z šesti rublů za americký dolar až na úroveň dvaceti sedmi – viz tabulka č. 3. Ruští občané masově začali vybírat svoje úspory denominované v rublech, což přivedlo k runu na banky, který nemohla zachránit místní centrální banka.

Tabulka 3. Kurz rublu vůči USD v letech 1992-2000

	1992	1993	1994	1995	1996	1997 ¹	1998	1999	2000
Rub/USD	0,41	1,25	3,55	4,64	5,56	5,96	20,65	27,00	28,16

Zdroj: Centrální banka Ruska, 2021

4.2.2 Fiskální politika v polovině 90. let

Ukončení tranzitního období znamenalo celkovou změnu ve fiskální politice země. Během první poloviny 90. let nedocházelo k výrazným reformám či změnám ve struktuře státního rozpočtu.

Na druhou stranu během 90. let došlo k naprosto raketovému růstu státního dluhu země – z 67,8 mld. USD až na úroveň 155,5 mld. USD v roce 1998, což relativně znamenalo 122 % HDP (tabulka č. 4). Přitom dluh byl financován především pomocí již zmíněných krátkodobých státních obligací. Daný stav vůbec nebyl udržitelný a nemohl nepřivést ke krizi státních financí.

Tabulka 4. Státní dluh Ruska v letech 1992-2000

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Státní dluh v mld.	78,7	112,4	122,3	121,7	126,6	125,8	155,5	154,3	158,7

¹ V letech 1992-1997 v trilionech rublů

USD									
Podíl dluhu na HDP v %	170	82	71	40	35	32	122	86	61

Zdroj: Shorikov, 2021

Jak je zřejmé z tabulky č. 5 období nestability cenové hladiny země bylo ukončeno v roce 1996, kdy se inflace poprvé za moderní dějiny země dostala pod úroveň sta procent. Zásahu na tom má centrální banka země provádějící politiku řízení měnového kurzu z důvodu obav o důvěru vlastních obyvatel v domácí měnu, které by mohly roztočit inflační spirálu.

Tabulka 5. CPI v Rusku v letech 1991-2000

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Procento	60	2508,8	839,9	215,1	131,3	21,8	11,0	84,4	36,5	20,2

Zdroj: Shorikov, 2021

Stabilizace ekonomiky a ukončení období hyperinflace přivedlo k posílení investičních aktivit v zemi, a to i zahraničních. Důvodem byla otevřenost fiskální politiky Ruska a silná orientace na Západní Evropu a USA. Ruská vláda působila jako důvěryhodný partner, který se snaží vytvořit jasná pravidla podnikání. Jak je zřejmé z tabulky č. 6 příliv přímých zahraničních investic byl v roce 1997 dvakrát větší, nežli ve dvou prvních letech sledování dané veličiny, u portfoliových investic rozdíl byl ještě větší. Šlo o výrazný úspěch ruské vlády.

Tabulka 6. Příliv zahraničních investic do Ruska v milionech USD v letech 1995-2000

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Přímé zahraniční investice	2 020	2 440	5 333	3 361	4 260	4 429
Portfoliové investice	39	128	681	191	31	145

Zdroj: Rosstat, 2021

V zahraniční politice klíčové bylo pro vládu zajištění plynulosti dodávek plynu a ropy do evropských zemí a zároveň jednání s tranzitními státy. V tom byla ruská vláda velice úspěšná, většina tranzitu probíhala zcela bezproblémově přes ukrajinské území (Sattarova, 2021). Ve výsledku i vnímání a image Ruska jako stabilního a spolehlivého dodavatele fosilních se stalo samozřejmostí v evropských zemích, což také prospělo ruské ekonomice. Pouze pro zajímavost - přibližně 20 % dovozu ropy do EU je zajištěno ze strany Ruska (Eurostat, 2021). Bohužel vedení Ruska v současné době zaujalo zcela jinou politiku, zejména vůči Ukrajině, a vedení EU se proto zaměřilo na hledání alternativ své závislosti na dodávkách ruských energetických surovin.

4.3 Stabilizace ekonomiky a ekonomický růst konce 90. let

Stabilizaci ekonomiky je možné rozdělit do dvou relativně oddělených etap. První je vyřešení akutní situace s veřejnými financemi v roce 1998 a pak reformy uskutečněné pod vedením premiéra E. Primakova, které navazovaly na dané změny.

4.3.1 Vyřešení krize z roku 1998

Jako prvotní krok vedoucí k řešení vzniklé situace krok bylo vydáno prohlášení státu o celkové restrukturalizaci státního dluhu. Ve snaze zachovat image země na mezinárodním trhu bylo jednoznačně prohlášeno, že ruský stát stále uznává svoje finanční závazky, jenomže jednostranným aktem je restrukturalizuje. Většinou se jednalo o přeměnu krátkodobých státních obligací na dlouhodobé.

Dalším krokem bylo zahájení jednání s IMF ve snaze obdržet okamžitou finanční podporu pro stabilizaci veřejných financí, což se nakonec povedlo a IMF půjčil zemi 8,8 mld. USD (IMF, 2021). Daný transfer dokázal v roce 1998 výrazně stabilizovat situaci s veřejnými financemi.

Následujícím krokem bylo zavedení povinné maximální výše státní zadluženosti a zároveň vytvoření mimorozpočtového fondu, tvořeného zejména na základě ropných příjmů (Zubkov, 2021). Ve výsledku i dnes se může Rusko pochlubit relativně nízkým podílem státního dluhu na HDP nepřevyšujícím dvacet procent.

4.3.2 Stabilizace ekonomiky

Dlouhodobá stabilizace ruské ekonomiky je spojena s jménem E. Primakova, který od druhé poloviny roku 1998 až do roku 1999 zastával pozici premiéra země. Na rozdíl od minulých premiérů, Primakov se nesnažil zavádět rychle změny, ale spíše se řídil heslem ponechání ekonomice volného průběhu bez výrazných výkyvů fiskální politiky. Navíc daný premiér vhodným způsobem dokázal zajistit spolupráci a provázanost fiskální a monetární politiky země, což se stalo poprvé za novodobé ruské dějiny (BBC, 2021).

Dále budou popsány jeho následující kroky v oblasti fiskální politiky: omezení vyloženě administrativních výdajů administrace prezidenta a vlády, odprodej pěti procent akcií státního

podniku Gazprom, zavedení trestní odpovědnosti za nevýplatu mezd a posílení spolupráce s Indií a Čínou.

Prvním vhodným krokem je výrazné omezení administrativních výdajů administraci prezidenta Ruska a vlády (Rambler, 2021). Jedná se o výdaje spojené s udržením byrokratického aparátu těchto dvou orgánů.

Odprodej pěti procent akcií Gazpromu soukromým investorům během roku 1998 dokázal vhodným způsobem posílit rozpočtové příjmy. Přitom daný prodej byl, na rozdíl od privatizace poloviny 90. let byl proveden efektivním způsobem (Pismennaja, 2021).

Po celá devadesátá léta zcela běžně docházelo k prodlévám s výplatami mezd, což samozřejmě mělo zcela negativní dopad na chování fyzických osob: domácnostmi byly daleko opatrnější se svými výdaji, jelikož počítali s běžným výpadkem svých příjmů. Vláda Primakova se zaměřila na danou oblast a parlament země na základě jejího návrhu přijal zákon o trestní odpovědnost za nevýplatu mezd a platů (Potapov, 2021). Ve výsledku došlo nejen k výplatě mezd, ale i k větší stabilizaci ekonomiky, lidé se poprvé přestali obávat o svůj zítřek, což zřejmě pozitivně ovlivnilo agregátní poptávku, která je tvořena zejména výdaji lidí.

V rámci realizace zahraniční politiky došlo k výraznému posílení vztahů s Indií a Čínou, v podstatě během první poloviny 90. let vztahy s těmito státy byly omezeny. Ve výsledku ruský průmysl získal vhodné zakázky na rychle rostoucích trzích, což zřejmě podpořilo ruskou ekonomiku (Benediktov, 2021).

Centrální banka v důsledku jednání a kooperace s vládou země přestala provádět politiku řízení měnového kurzu a v souladu s moderními trendy se přesunula na politiku cílování inflace. Ve výsledku se ruská ekonomika stala méně citlivá na pohyby kurzu měny (Aronov, 2021).

Devalvace ruské měny a zároveň i změna politiky centrální banky přivedla k tomu, že ruské zboží se stalo levnější v zahraničí, což vyvolalo růst exportu a zlepšení pozice ruských firem v zahraničí.

Došlo i ke změně ve struktuře zahraničních investic. Vzhledem k výraznému poklesu kurzu rublu a krachu ruského trhu státních obligací zahraniční investoři začali uvažovat o dlouhodobých investicích spíše do reálného sektoru ekonomiky a tímto podpořily i ekonomický růst země (Aronov, 2021). Daleko vhodnější pro ně se stalo rozmístění výrobních závodů přímo v zemi, nežli dovoz hotových výrobků.

Ve výsledku aplikace všech uvedených fiskálních kroků se rozpočet poprvé za celá devadesátá léta se dostal do proficitu – viz tabulka č. 7. Jednalo se o výrazný úspěch politiky konce 90. let.

Tabulka 7. Příjmy, výdaje a deficit státního rozpočtu Ruska v letech 1992-2000

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Příjmy státního rozpočtu v mld. rublů ²	5,3	49,7	172,4	437,0	558,5	711,6	686,8	1213,6	2097,7
Výdaje státního rozpočtu v mld. rublů ³	6,0	57,7	230,4	486,1	652,7	839,5	842,1	1258,0	1960,1
Deficit/proficit státního rozpočtu v mld. rubů	-0,6	-7,9	-65,5	-49,1	-94,2	-127,9	-155,3	-44,4	137,6
Deficit/proficit státního rozpočtu vůči DPH	-3,4%	-4,6%	-10,7%	-3,4%	-4,7%	-5,5%	-5,9%	-0,9%	1,9%

Zdroj: Rosstat, 2021

Ekonomická situace v zemi se tak relativně rychle stabilizovala po krizi v roce 1998 a došlo k ekonomickému růstu. Jak je zřejmé z tabulky č. 8 již v roce 1999 se domácí produkt téměř zdvojnásobil v porovnání s rokem 1998.

I ostatní indexy ekonomického rozvoje – například průmyslové výroby, stavebních prací nebo celkový objem dopravy se také rychle vrátil na původní úroveň. Míra nezaměstnanosti nebyla problémem pro stát - v letech 1998-1999 sice došlo k jejímu navýšení, jenomže již v roce 2000 její úroveň se vrátila na původní úroveň. Krize byla tak velmi silná, avšak její dopad rychle vypršel.

² V letech 1992-1997 v trilionech rublů

³ V letech 1992-1997 v trilionech rublů

Tabulka 8. Vývoj ekonomiky Ruska v letech 1992-2000

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
HDP v mld. rublů ⁴	19	172	611	1 429	2 008	2 343	2 630	4 823	7 306
HDP na osobu v rublech ⁵	128	1 155	4 115	9 628	13 552	15 837	17 807	32 763	49 835
Tempo změn HDP vůči předchozímu roku v %	85,5	91,3	87,3	95,9	96,4	101,4	94,7	106,4	110,0
HDP v mld. USD	46	137	172	307	361	393	127	178	259
Míra nezaměstnanosti v %	5,1	5,9	8,3	9,6	9,8	12,0	13,5	12,9	10,0
Index průmyslové výroby v porovnání s předchozím rokem v %	84	86,3	78,4	95,4	92,4	101	95,2	108,9	108,7
Index stavebních prací v porovnání s předchozím rokem v %	64,0	92,0	76,0	93,8	83,2	94,5	94,2	103,9	113,5
Celkový objem dopravy v mil. tun	15 736,3	12 752,0	9 940,0	8 813,7	8 166,2	7 482,5	7 078,2	7 381,5	7 907,1

Zdroj: Rosstat, 2021

Právě proto se lze domnívat, že ekonomický růst Ruska v dalších letech byl podmíněn vhodně provedenou fiskální politikou v 90. letech. V rámci klíčových reforem začátku 90. let byla provedena změna z plánované ekonomiky na tržní a uklidnění situace pod vedením premiéra Primakova přivedla k nastolení základů pro ekonomický růst.

⁴ V letech 1992-1997 v trilionech rublů

⁵ V letech 1992-1997 v trilionech rublů

5. Diskuze

Reformy 90. let byly bezesporu klíčové pro ruskou ekonomiku. Za největší přínos pro fiskální politiku země je možné považovat reformy pod vedením E. Gajdara, který provedl liberalizaci cen, zrušení státního monopolu na zahraniční obchod a privatizaci státního majetku.

Je možné ale jednoznačně říct, že reformy provedené v 90. letech staly za ekonomickým růstem v dalších letech. Cena ropy pouze posílila daný trend. Bohužel za posledních několik let veškerý náskok vybudovaný reformami z 90. let byl zcela ztrácen a země se doslova přeměnila na agresora ve svém regionu.

Přínos dané bakalářské práce je možné shledat v tom, že zde byly podrobeny analýze reformy 90. let, což je oblast, která je poměrně zajímavá, zejména s potazem na tranzitní periodu a chybějící zkušenosti spojené s transformací tak velké ekonomiky. Jednalo se o období, které bylo zcela jedinečné pro ruské hospodářství.

Reformy provedené zejména E. Gajdarem jsou terčem velké kritiky v ruském státě. Je však nutné poukázat, že reformy v ruském hospodářství sice měly naprosto drastický dopad na ekonomiku země, avšak stát se nikdy neseťkal s výrazným růstem nezaměstnanosti, jak tomu bylo například v Polsku (Belka, 2021).

Přeměna polské ekonomiky byla provedena na shodném principu, avšak polská nezaměstnanost byla dlouhodobým problémem pro zemi. Na rozdíl od Ruska ale Polsko ve výsledku čelilo obrovské migraci obyvatel, kteří nemohli najít práci u sebe doma. Něco takového se nestalo v Rusku a země naopak se stala vyhledávaným místem pro pracovní migraci zejména pro lidi ze sousedních zemí.

V práci bylo ovšem poukázáno, že existovala alternativa v provedení reform s názvem 500 dní. Šlo o vhodnou alternativu k provedené šokové terapii. Daný přístup ovšem byl zamítnut, jelikož počítal se zachováním vazeb na bývalé sovětské republiky, kdežto tehdejší prezident Jelcin jednoznačně zaujal postoj směřující na soběstačnost a nezávislost Ruska.

Reformy daly okamžitý výsledek. V práci bylo uvedena klíčová myšlenka, že v případě existence správného politického a ekonomického okolí, země se sice může dostat do krize, avšak se s ní rychle vypořádává.

6. Závěr

Bakalářská práce byla věnována fiskální politice Ruské federace prováděnou v 90. letech minulého století. Jednalo se o jednu z nejhorších historických etap v životě moderního Ruska. V podstatě stát se musel vybudovat zcela novou ekonomiku a tržní vztahy. Hlavním cílem bakalářské práce bylo zhodnotit fiskální politiku Ruské federace konce dvacátého století po rozpadu SSSR.

Prvním dílčím cílem bylo provedení analýzy reforem a zásahů států během sledovaného období. Reformy se dají relativně striktně rozdělit na reformy na začátku 90. let spojené s přeměnou plánovaného hospodářství na tržní pod vedením E. Gajdara a reformy na konci 90. let pod vedením E. Primakova. U prvního druhu reforem šlo o liberalizaci cen, privatizaci státního majetku, zrušení státního monopolu na zahraniční obchod, a nakonec celkovou reorganizaci struktury státních příjmů. Druhý typ reforem je nerozdílně spojen s státním defaultem v roce 1998 a je proto prozkoumán v souvislosti s danou krizí.

Druhým dílčím cílem bylo zhodnocení nástrojů fiskální politiky země během sledovaného období. Za nástroje fiskální politiky je možné považovat daňovou sazbu a strukturu státních výdajů. Zásadní roli v příjmech hrály krátkodobé státní obligace a půjčky od IMF. Kromě toho výrazným zdrojem příjmů byla privatizace státního majetku. Vesměs se jednalo o diskreční opatření.

Třetím dílčím cílem bylo vymezení příčin a následků defaultu z roku 1998. Za hlavní příčinu je možné jednoznačně považovat zcela nekontrolovaný nárůst státních výdajů financovaných pomocí krátkodobých státních obligací. Byla i méně důležité příčiny, kam patří výrazné zapojení země do mezinárodního obchodu, propad cen na ropu, nejistá situace v politickém okolí a krize z Jiho-východní Asie. Následkem defaultu je uspořádání státních financí, uspořádání plynulosti dodávek plynu do evropských zemí, provázanost fiskální a monetární politiky, omezení vyloženě administrativních výdajů administrace prezidenta a vlády, odprodej pěti procent akcií státního podniku Gazprom, zavedení trestní odpovědnosti za nevýplatu mezd a posílení spolupráce s Indií a Čínou.

Nakonec posledním dílčím cílem bylo vymezení příčin a následků ekonomického růstu na konci 90. let z pohledu fiskální politiky. Za příčiny je možné označit provedené reformy na začátku 90. let, které přeměnily plánovanou na tržní ekonomiku, reformy, a hlavně reformy provedené jako následek krize z roku 1998 – viz předchozí odstavec. Ve výsledku ruská ekonomika po skončení 90. let nastartovala naprosto raketový růst, což se projevilo v růstu blahobytu občanů země.

Reformy týkající se státu a jeho role v ekonomice provedené během 90. let jsou v zemi terčem výrazné kritiky spojené s neefektivně provedenou privatizací, vznikem nadměrně bohaté třídy, celkovým drastickým poklesem životní úrovně apod.

Na druhou stranu je nutné uvést, že šlo o reformy, které byly nezbytně nutné pro nastolení ekonomického růstu v dalších letech. Nikoliv vysoké ceny na ropu, ale spíše fungující ekonomický systém stojí za hospodářským růstem země v pozdějších letech. V podstatě lze tvrdit, že Rusko je zemí, která doslova ze všech zemí bývalého SSSR (samozřejmě s výjimkou Pobaltí) se nejlépe vypořádalo s rozpadem Sovětského svazu.

Ekonomika země v dalších letech zaznamenala nebývalý růst, jelikož stát se zbavil zcela zbytečných a nepotřebných v dnešním světě rolí. Toho všeho bylo dosaženo jenom díky liberálním přístupem tehdejšího vedení země.

Reformy fiskální politiky dokázalo přeměnit Rusko v jednu z klíčových světových velmocí, a to i z ekonomického hlediska. Zahraniční investice do Ruska se stály v pozdějších letech zcela běžné. Bohužel v dnešní době tomu tak není a Rusko na mezinárodní scéně spíše představuje hrozbu, zejména pro okolní země.

7. Seznam použitých zdrojů

- ARONOV, A. Ne bylo by schastja, da defolt pomog. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://iz.ru/news/339762>>
- BALDWIN, R. WYPLOSZ, CH. *Ekonomie evropské integrace*. Praha: Grada Publishing, 2008. 480 s. ISBN 978-80-247-1807-0.
- BBC. 15 let odstavke Evgenija Primakova: povorotnyj punkt. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/russian/russia/2014/05/140512_primakov_dismissal>
- BELKA, M. Poučení z polské transformace. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://journal.fsv.cuni.cz/storage/285_004_217_233.pdf>
- BENEDIKTOV, K. Kurs Primakova. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://iz.ru/news/588200>>
- BERÁNEK, J. *Ekonomika cestovního ruchu*. Praha: Grada Publishing, 2016. 296 s. ISBN 978-80-86724-46-1.
- BIJATKOV, E. Nasledie Sojuza. Kak armija Rossii vybiralas iz 90-h. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://ria.ru/20180507/1519924649.html>>
- BRČÁK, J., SEKERKA, B. *Makroekonomie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. 292 s. ISBN 978-80-7380-245-5.
- BULIN, E. 60 let Egoru Gajdaru: tezisy k neskonchaemomu sporu. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/russian/business/2016/03/160319_gaidar_60_anniversary>
- BURTON, M. NESIBA, R. BROWN, B. *An Introduction to Financial Markets and Institutions*. London: Routledge, 2010. 696 s. ISBN 978-0765622761.
- BYSTROV, I. Otechestvennyj voenno-promyshlennyj kompleks v XX veke. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<http://www.hist.msu.ru/Labs/Ecohist/OB8/bystrova.htm>>
- Centrální banka Ruska. S 01.07.1992 po 28.02.2021 Dinamika kursa valjuty Dollar SSHA. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <http://www.cbr.ru/currency_base/dynamics/?UniDbQuery.Posted=True&UniDbQuery.mode=1&UniDbQuery.date_req1=&UniDbQuery.date_req2=&UniDbQuery.VAL_NM_RQ=R01235&UniDbQuery.From=01.07.1992&UniDbQuery.To=28.02.2021>
- DP.ru. Opros: 44% rossijan nazvali reformy Gajdara razrushitelnymi dlja strany. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://www.dp.ru/a/2019/03/19/Opros_44_rossijan_nazval>
- DUBININ, S. Uroki defolta-1998 dlja 2018 goda. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2018/08/17/778406-uroki-defolta-1998>>
- DVOŘÁK, P. *Veřejné finance, fiskální nerovnováha a finanční krize*. Praha: C. H. Beck, 2008. 348 s. ISBN 978-80-7400-075-1.
- Eurostat. Crude oil imports by country of origin, EU, 2000-2019 (million tonnes). [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_oil_imports_by_country_of_origin,_EU,_2000-2019_\(million_tonnes\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_oil_imports_by_country_of_origin,_EU,_2000-2019_(million_tonnes).png)>
- EYLER, R. *Money and Banking: An International Text*. New York: Routledge, 2009. 253 s. ISBN 978-0-203-86845-4.
- FEDORENKO, V. Defolt 1998 goda v Rossii. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://ria.ru/20160817/1474457625.html>>
- FÍRTOVÁ, M. HORNÁT, J. SEHNÁLKOVÁ, J. *Prezidentství Baracka Obamy: naplněné vize?* Praha: Karolinum, 2017. 354 s. ISBN 978-80-246-3557-6.
- GRIGORJEV, A. Nasledie Egora Gajdara. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://www.golosameriki.com/a/gaidar-egor-79434157/663849.html>>
- HOBZA, A. *Evropská unie a hospodářské reformy*. Praha: C. H. Beck, 2009. 384 s. ISBN 978-80-7400-122-2.

HOLMAN, R. *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck, 2005. 539 s. ISBN 80-7179-380-9.

HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck, 2011. 696 s. ISBN 978-80-740-0006-5.

HOLMAN, R. *Makroekonomie*. Praha: C. H. Beck, 2010. 200 s. ISBN 80-7179-885-1.

HRBKOVÁ, J. *Společenské vědy pro techniky: ekonomie, právo, politologie*. Praha: Grada Publishing, 2015. 200 s. ISBN 978-80-247-5588-5.

ILLARIONOV, A. Gosudarstvo v dolgu: kak unichtozhili sberezhenija grazhdan v Sberbanke SSSR. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://www.forbes.ru/mneniya-column/makroekonomika/238749-gosudarstvo-v-dolgu-kak-unichtozhili-sberezheniya-grazhdan-v-sb>>

IMF. Russia pays off IMF debt early. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://www.elibrary.imf.org/view/journals/023/0034/002/article-A004-en.xml>>

INOZEMCEV, V. Pechalnye itogi privatizacii. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2011/01/24/privatizaciya_porossijski>

JACOBS, F. Mapping the World's Biggest Weapons Exporters – and their Best Customers. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://bigthink.com/strange-maps/mapping-the-worlds-biggest-weapons-exporters-nil-and-their-best-customers/>>

JASIN, E. Ekonomicheskie reformy Egora Gajdara. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://ria.ru/20101228/314456760.html>>

JUREČKA, V. *Makroekonomie*. Praha: Grada Publishing, 2017. 368 s. ISBN 978-80-271-0251-8.

KOHOUT, P. *Finance po krizi. Evropa na cestě do neznáma*. Praha: Grada Publishing, 2011. 328 s. ISBN 978-80-247-4019-5.

KOHOUT, P. *Investiční strategie pro třetí tisíciletí*. Praha: Grada Publishing, 2012. 272 s. ISBN 978-80-247-5064-4.

MALINOVSKAJA, V. TAMOZHENNOE PRAVO ROSSII. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://mgimo.ru/upload/iblock/bef/bef75ef5404b885b955bd92a3a780388.pdf>>

Management Mania. Lafferová křivka (Laffer curve). [online]. [2021-12-29]. Dostupné z: <<https://managementmania.com/cs/lafferova-krivka>>

NAZAROV, V. Nalogovaja sistema Rossii v 1991–2008 godah. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<http://www.ru-90.ru/node/1170>>

NOURIEL, R. STEPHEN, M. *Krizová ekonomie*. Praha: Grada Publishing, 2011. 295 s. ISBN 978-80-2474-1024.

OCHRANA F. PAVEL, J. VÍTEK, L. *Veřejný sektor a veřejné finance: Financování nepodnikatelských a podnikatelských aktivit*. Praha: Grada Publishing, 2010. 264 s. ISBN 978-80-247-3228-2.

PISMENNAJA, E. Ključevye ekonomicheskie reshenija vo vremja defolta. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://www.cfin.ru/anticrisis/macroeconomics/government_program/Kudrin.shtml>

POLTEROVICH, V. Institutional Reform Strategies: China and Russia. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://mpr.ub.uni-muenchen.de/22010/1/StrategiesReformEMM2.pdf>>

POPOV, A. *Finansovyj krizis 2009. Kak vyžit*. (Финансовый кризис 2009. Как выжить). Petrohrad: Astred, 2009. 224 s. ISBN 978-5-17-057715-6.

POTAPOV, I. Pravitelstvo Primakova: chto ono uspelo sdelat. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://russian7.ru/post/pravitelstvo-primakova-chto-ono-uspe/>>

Programma 500 dnej. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://allperestroika.ru/programma-500-dney.html>>

PROVAZNÍKOVÁ, R. *Financování měst, obcí a regionů*. Praha: Grada Publishing, 2015. 288 s. ISBN 978-80-247-5608-0.

Rambler. Kak Pravitelstvo Primakova spasalo Rossiju posle defolta v 1998 godu. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://finance.rambler.ru/other/40722258-kak-pravitelstvo-primakova-spasalo-rossiyu-posle-defolta-v-1998-godu/>>

Rambler. Kak reformy Egora Gajdara izmenili Rossiju. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://finance.rambler.ru/other/41153515-kak-reformy-egora-gaydara-izmenili-rossiyu/>>

REVENDA, Z. MANDEL, M. KODERA, J. MUSÍLEK, P. DVOŘÁK. *Peněžní ekonomie a bankovníctví*. Praha: Management Press, 2015. 424 s. ISBN 978-80-7261-279-6.

Rosstat. Regiony Rossii. Socialno-ekonomicheskie pokazateli. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://rosstat.gov.ru/folder/210/document/13204>>

RU-90. Liberalizacija vnutrennej i vneshnej torgovli. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<http://www.ru-90.ru/tutorial/liberalizaciya-vnutrennei-i-vneshnei-torgovli>>

RYTÍŘOVÁ, L. *Důchodový systém v České republice*. Praha: Anag, 2013. 120 s. ISBN 978-80-7263-821-5.

ŘEŽÁBEK, P. *Interakce měnové a fiskální politiky před krizí a po ní: Aplikace modelu BVAR v podmínkách české ekonomiky*. Praha: Karolinum, 2019. 144 s. ISBN 978-80-246-4235-2.

SATTAROVA, I. Viktor Chernomyrdin: 7 shagov v istoriju. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://aif.ru/politics/russia/viktor_chernomyrdin_7_shagov_v_istoriyu>

SHILLER, R. *Narrative Economics: How Stories Go Viral and Drive Major Economic Events*. Princeton: Princeton University Press, 2020. 408 s. ISBN 978-0691210261.

SHORIKOV, S. Uroven zhizni i cen v 90-e v Rossii. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://kpsu.ru/blog/finansy/uroven-zhizni-i-tsen-v-90-e-v-rossii/>>

SLANÝ, A. *Makroekonomická analýza a hospodářská politika*. Praha: C. H. Beck, 2013. 392 s. ISBN 80-7179-738-3.

SOUKUP, J. *Zdroje a perspektivy evropských ekonomik*. Praha: Management Press, 2015. 152 s. ISBN 978-80-7261-2819.

Statista. The Most Indebted Countries in the World. [online]. [2021-11-25]. Dostupné z: <<https://www.statista.com/chart/17832/countries-with-the-highest-government-debt-as-a-percentage-of-gdp/>>

TOMEŠ, I. ŠÁMALOVÁ, K. *Sociální souvislosti aktivního stáří*. Praha: Karolinum, 2017. 256 s. ISBN 978-80-246-3612-2.

Tradingeconomic. Crude Oil. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://tradingeconomics.com/commodity/crude-oil>>

TRUSHIN, A. Kaprizy direktivnoj konversii. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://www.kommersant.ru/doc/4500908>>

TSPU. Reforma Gajdara, celi i zadachi. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <https://www.tspu.ru/res/fizika/4/livnrussia/g2_3.htm>

ZUBKOV, I. Avgust – 98. [online]. [2022-01-20]. Dostupné z: <<https://rg.ru/2018/08/17/kakie-uroki-rossijskaia-ekonomika-izvlekla-iz-defolta-1998-goda.html>>

ŽÁK, M. *Hospodářská politika*. Praha: C. H. Beck, 1999. 271 s. ISBN 80-7179-237-3.